

МОБІЛІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНОГО ВІЙСЬКОВОГО І МОРСЬКОГО ДУХІВНИЦТВА РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ТА ФЛОТУ В 1914 Р.

Автором проаналізовано порядок та особливості мобілізації православного військового духівництва на початку Першої світової війни, його особливий склад, а також роль військово-духовного відомства у її проведенні.

Ключові слова: Російська імперія, військове духівництво, мобілізація, Перша світова війна, уніфікована анкета.

Автором проанализировано порядок и особенности мобилизации православного военного духовенства в начале Первой мировой войны, его личный состав, а также роль военно-духовного ведомства в ее проведении.

Ключевые слова: Российская империя, военного духовенство, мобилизация, Первая мировая война, унифицированная анкета.

Order and features of mobilization of the orthodox military clergy at the beginning of First World War, his personnel and role of military-spiritual department in its conducting by an author is analyzed.

Keywords: Russian Empire, military clergy, mobilization, First World War, compatible questionnaire.

Постановка проблеми. Відповідно до церковних канонів [10], православному духівництву забороняється займатися військовою справою, але ставиться в обов'язок здійснювати духовну опіку військовослужбовців. Саме ж питання війни та принципи функціонування військового духівництва було проаналізовано нами раніше та визначено, що насильство (вбивство) – не в природі християнства, а використання сили припускається лише за необхідності боротьби зі злом, захисту Вітчизни, а завдання пастиря – укріплювати військовослужбовців у вірі, виховувати відданість Батьківщині та бути для них духовним наставником [9, с.69-71]. Отже, діяльність військового пастиря для армії та флоту була і є визначальною, на яку, в свою чергу, впливає і рівень освіченості, і досвід, і вік священиків.

Аналіз актуальних досліджень та джерельної бази. На сьогодні існує низка досліджень, присвячених історії військового і морського духівництва та його діяльності, особливо в роки Першої світової війни. Проте, не досліджено питання, присвячене мобілізації священиків військово-духовного відомства у 1914 р., її характер, особливості та недоліки. Серед загальних робіт, присвячених військовому і морському духівництву, зазначимо праці І.Боярського [1], Т.Губської [3], М.Івашка [4, с.66-71], О.Ісакової [5], А.Кострюкова [7], В.Коткова [8], С.Чимарова [20]. Дослідження кадрового питання військового духівництва Російської імперії здійснив К.Капков [6], проте його робота ґрунтується на дещо неточних даних без детального аналізу як системи комплектування військового духівництва, так і самого особового складу військово-духовного відомства. Позитивною стороною його дослідження є залучення значного архівного матеріалу – послужних списків військових священиків, а недоліком – відсутність конкретних посилань на джерела та описовий характер роботи.

Джерельна база зазначеної проблеми репрезентована, насамперед, архівними документами, які зберігаються у Російському державному історичному архіві, м. Санкт-Петербург (далі – РДІА): мобілізаційні телеграми військового духівництва, списки речей мобілізаційної церковної скрині тощо.

Мета статті – з'ясувати кількісний та якісний показники особового складу військового і морського духівництва російської армії та флоту, принципи його комплектування і мобілізації.

Основна частина. Мобілізація військового і морського духівництва відбувалася на загальновійськових умовах відповідно до Мобілізаційного припису 1910 р. Військові священики отримували з Канцелярії протопресвітера військового і морського духівництва мобілізаційні телеграми, у яких було зазначено строки прибуття духівництва до військових підрозділів. У відповідь військові і флотські священики телеграфами звітувалися протопресвітеру Г.І.Шавельському про проходження мобілізації та пункти призначення.

До безпосередньої юрисдикції протопресвітера відносилося духівництво військових підрозділів першої черги, військових храмів, флоту, військових госпіталів, дисциплінарних екіпажів, арештантських рот. Питання комплектування підрозділів другої – четвертої черги, запасних, ополченських батальйонів, полків, дивізій військовим духівництвом перебувало поза сферою відповідальності протопресвітера військового і морського духівництва та підлягало вирішенню його

епархіальними преосвященими у місцях комплектування означених військових підрозділів з тимчасовим перепідпорядкуванням їх військовому духовному керівництву та поверненням їх до епархіального відомства після демобілізації або розформування частин. Так, командир Хотинського полку 2-ї черги полковник Тулуб'єв телеграфував протопресвітеру про порядок комплектування полкової церкви та отримав відповідь, що питанням комплектування церков полків 2-ї черги церковним начинням і відрядження до них священика повинно здійснюватися епархіальним керівництвом [11, арк.42, 43, 46, 55, 144, 196, 236-236 звор., 260, 276, 279, 297].

Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. та Російсько-японська війна 1904-1905 рр. засвідчили невисоку готовність військового духовництва до виконання свого обов'язку під час бойових дій та на біваку. Військове командування, в свою чергу, сприймало священиків як здійснювачів богослужінь, чим і обмежувало їхню діяльність.

Проте управління протопресвітера працювало над підвищенням якості мобілізації ввіреного йому духовництва, для чого було складено детальний перелік речей, необхідних священикам для виконання своїх пастирських обов'язків за умов бойових дій. Відповідно до списку, всі речі, необхідні для встановлення, облаштування церкви і богослужіння купувалися за кошт підрозділу, а відповідальність за їх закупівлю, збереження і транспортування покладалася на священика та церковного старосту з осіб офіцерів цього військового підрозділу. На прикладі церкви у Вроцлаві, зазначимо, що церковне начиння було розділене на три розряди. До першого розряду було віднесене майно, зазначене у списку, яке пакувалося для походу. Майно, яке підлягало евакуації у тил, складало другу категорію і являло собою рухоме начиння церкви. Третю категорію складало нерухоме майно та майно, що не підлягало евакуації, як то іконостас, престол, жертвник, дзвони, ікони у кіотах, частина утворі, хоругви та панікадила [12, арк. 1-5 звор., 17-17 звор.].

При проведенні мобілізації 1914 р. був взятий до уваги досвід Російсько-японської війни: для церков військових підрозділів було виділено окрему підводу та коней, яких було переведено з обозу 2-го порядку до обозу 1-го порядку. До цього, відповідно до Уставу польової служби, церква і священик під час руху обозом у піхотних і артилерійських частинах знаходилися в тилу, а в інженерних військах – йшли одразу за своїми підрозділами [17, ст.65, ст.139 п.1-4].

Проте, як свідчать мобілізаційні телеграми, не всі військові священики брали речі, передбачені зазначеним вище списком, що можна пояснити слідуванню Статуту про земські повинності [16, с.303, 331], відповідно до якого військовому духовництву місцеве епархіальне керівництво було зобов'язане надати приміщення для здійснення богослужінь (на примітку “за наявності можливості” священики, за незрозумілих причин, уваги не звертали). Окрім того, циркулярно (№1221 від 27 грудня 1914 р.), протопресвітер військового і морського духовництва о. Г.І.Шавельський зобов'язав військових священиків постійно тримати при собі великий запас Святих Дарів для причастя [14, арк.7; 17, арк.16].

Для проведення аналізу кадрового складу православного військового і морського духовництва Збройних Сил Російської імперії напередодні Першої світової війни було використано метод уніфікованої анкети. Все військово-духовництво було розділено на п'ять вікових категорій: 1-ша – віком до 25 років; 2-га – 25-29 р.; 3-тя – 30-39 р.; 4-та – 40-49 р.; 5-та – 50 років і старше. Зазначений поділ зумовлений загальним принципом комплектації особовим складом військових підрозділів Російської імперії та передбачає з'ясування вікового складу військового духовництва.

Показниками аналізу було виокремлено рівень освіти (відсутність освіти, незакінчена освіта (духовна/світська), домашня/світська, духовні училища або курси, духовні семінарії зі ступенем студента, духовні семінарії II розряду, духовні семінарії I розряду, духовні академії, кандидати богослов'я, магістри богослов'я), сан (псаломщик, диякон (протодиякон), священик, протоієрей), походження з Чернігівської єпархії, досвід участі у бойових діях (Російсько-турецька війна, Російсько-японська війна тощо).

Проаналізувавши за допомоги уніфікованої анкети кадровий склад військового і морського духовництва напередодні Першої світової війни, зазначимо, що з 971 особи всього (753 священики) по відомству протопресвітера найбільшу чисельність складало духовництво четвертої вікової категорії (40-49 р.) – 317 чоловік з 381 чол. зазначеної категорії, в той час як першої вікової категорії – 0 з 14, другої – 24 з 58, третьої – 180 з 259, а п'ятої – 232 з 259 чол., що свідчить про достатньо зрілий, у віковому, психологічному та духовному аспектах, контингент.

Загальна кількість особового, які мали досвід діяльності в умовах бойових дій (Російсько-турецька війна, військовий конфлікт у Китаї, Російсько-японська війна тощо) складала 174 особи, з яких 167 чол. – священики. Також, як і у віковому показнику, найбільше досвідчених пастирів знаходилося у 4-й віковій категорії – 78 осіб. Дещо меншим – 62 чол. – є показник для 5-ї вікової

категорії та значно меншим – 27 чол. – для 3-ї. Таким чином, кількість осіб військово-духовного відомства яка мала досвід становить 17,9% від загальної кількості, в той час як серед священників цей показник дещо вищий – 22,17% від загальної кількості військових священників. Священники-вихідці з Чернігівської єпархії у військово-духовному відомстві склали 3,7%, проте серед досвідчених їхній відсоток був значно більший – 16,76% від всього досвідченого священства.

Окремо вважаємо за доцільне зазначити кількість протоієреїв військово-духовного відомства. Станом на 1914 р. у відомстві їх налічувалося 155 чол. з яких 45 (29%) мали досвід роботи під час збройних конфліктів, а 6 чол. (3,8%), з яких 2 – з досвідом, походили з Чернігівської єпархії. Кількісний показник серед військових протоієреїв складає, у більшості, 5-ту вікову категорію – 114 чол. (73,5%). З 6 чернігівських протоієреїв до цієї категорії належала половина.

Аналізуючи рівень освіти кадрового військового і морського духівництва, можемо наголосити на його достатності: 385 священників (51,1%) мали вищу духовну освіту – семінарії за II розрядом, 229 священників (30,4%) – семінарії зі ступенем студента. 15 священників мали як духовну, так і світську освіти, а одна особа – ступінь кандидата права. Священників які не мали взагалі ніякої освіти у військово-духовному відомстві нараховувалося 3 особи (0,4%), а 35 (4,64%) – станом на 1914 р. або здобували освіту, або мали незакінчену. Окрім того у відомстві протопресвітера нараховувалося 52 (6,9%) священники-кандидати богослов'я та 3 (0,4%) священники-магістри богослов'я. Таких священників, які би мали лише світську або домашню освіту, у штаті військового духівництва у 1914 р. перебувало 50 осіб (6,64%).

Розглядаючи духівництво, яке походило з Чернігівської єпархії, зазначимо: з 28 осіб 6 мали сан протоієрея, 11 – досвід пастирської роботи під час бойових дій (з них 2 протоієреї). 17 священників мали освіту – духовну семінарію за II розрядом, 10 – духовну семінарію зі ступенем студента, 1 (у сані протоієрея) – ступінь кандидата богослов'я. 17 священників, з яких 2 протоієреї (1 – з досвідом), мали вік від 40 до 49 р., 6 – старше 50 р., 4 – від 30 до 39 р. і один – від 25 до 29 р.

Беручи до уваги зазначений склад кадрового військового і морського духівництва у 1914 р. та порівнюючи його із заявами кандидатів на священницькі посади військового духівництва у 1915 р., можемо пояснити причини, за яких управління протопресвітера військового і морського духівництва відмовляло заявникам.

В роки війни протопресвітер Г.Шавельський через Синод звертався до єпархіальних преосвящених з проханням відрядити священнослужителів-добровольців на фронт. Визначена схема комплектування кадрів військового духівництва в діючій армії та флоті передбачала відрядження священників проєктованих як єпархіальним преосвященим так і протопресвітером, в той час, як прохання з приводу зарахування в штат військового духівництва, які подавались кандидатами безпосередньо в канцелярію протопресвітера, минаючи єпархіальну канцелярію, і, як наслідок, без резолюції правлячого архієрея та супроводжуючого послужного списку, зазвичай або ігнорувалися, або відхилялися. Відбір кандидатів на посади священників духовного відомства проводився досить ретельно: кожного кандидата екзаменував протопресвітер в своєму власному кабінеті, звертаючи увагу на його зовнішність, розвиток, інтелігентність, розуміння пастирської справи, а потім священник-кандидат здійснював богослужіння у присутності керівника відомства або члена Духовного правління. Зважаючи на абсолютну більшість шаблонності заяв (“желая послужить Царю и Отечеству”) відношення до подібних документів військово-духовного керівництва, на підставі резолюцій на заявах, накладених протопресвітером або помічником протопресвітера, було проаналізовано з використанням методу уніфікованої анкети, результат якої відображено в таблиці. Як уніфікована ознака, було визначено посади, на які претендували кандидати, причини відхилення подань та підраховано їх кількість, на підставі чого з'ясувалося, що з 342 заяв (100%), поданих у період з вересня 1914 по травень 1915 р., 83,3% відхилених стосувалися посади військового священника, більшість же заяв (51%) на посаду священника військового відомства відхилялися без зазначення причини, а на 17% резолюція зазначала відсутність потреби в кандидатах. На протипагу твердженню К.Капкова, який вказував на нестачу священницьких кадрів у діючій армії, проте не звертав уваги на відхилені подання єпархіальних або позаштатних священників, дияконів та псаломщиків, і, як наслідок, не аналізував порядок комплектування збройних сил священнослужителями, можемо стверджувати, що фактично нестача священників в російській армії була дещо перебільшена [11, арк.236-236 звор.].

На підтвердження власної гіпотези про значну нестачу священницьких кадрів у діючій армії К.Капков використовує або застарілі дані, або припускається помилок у вирахуванні середньої кількості військовослужбовців на одного священника. Так, загальна чисельність російської армії станом на 1914 р. становила 1 млн. 320 тис. чол. при кількості військових священників 766 чол.

К.Капков подає середню кількість військовослужбовців на одного священика станом на 1914 р. у 1300 чол. [2, с.145; 6, с.39], в той час коли насправді цей показник дещо вищий – 1700 чол., окрім того до полків 4-х батальйонного складу з середньою кількістю особового складу 4000 чол. був приписаний лише один священик. При мобілізації у похід, в який вирушав і священик, виступала лише половина, а друга частини (3-4 батальйони) переформовувалася у 4-батальйонний полк, доукомплектовувалася кадрами з призову, які проходили навчання, і переводився у розряд запасу. Таким чином, виступивши у похід, священик не залишав без пастирської опіки чинів 3-4 батальйону з огляду на те, що у гарнізоні при військових храмах були кілька священиків і лише частина з них вирушала у похід. Тому при вирахуванні середнього показника можемо брати до уваги весь наявний священицький склад військово-духовного відомства. Порівнюючи показник кількості парафіян на одного священика з єпархіальним відомством, він зазначає, що на одного парафіяльного священика припадало 850-900 чол., в той час як прот. В.Ципін наводить данні у 1500-2000 чол. (один священик на 150-250 дворів) [19, с.89, 172].

1917 р. в діючій армії та флоті перебувало більше 2800 священиків [8, с.40; 2, с.150-157], що при середньому показнику діючої армії більше 7 млн. чол. становило 2500 чол. на одного священика, на противагу цифрі у 3200 чол., поданої К.Капковим, що свідчить про збільшення кількості військовослужбовців на одного священика в роки війни не більше ніж у 1,5 рази, а враховуючи, що питання пастирської опіки запасних підрозділів перебувало поза юрисдикцією військово-духовного командування, зазначимо, що кількість священиків, безпосередньо підзвітних протопресвітеру, була певною мірою достатньою [2, с.145-157].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, з початком Першої світової війни священики військового відомства відгукнулися на заклик стати на захист Батьківщини: військові пастирі вирушали у похід, відповідно до мобілізаційного припису 1910 р., разом зі своїми підрозділами, про що в обов'язковому порядку звітувалися протопресвітеру Г.Шавельському.

Питання комплектування Збройних Сил Російської імперії військовим духівництвом знайшло відображення у роботі К.Капкова, проте воно потребує подальшого дослідження і уточнення з огляду на нові дані та методи дослідження.

Щодо перспектив подальших досліджень вказаної проблеми, зазначимо, що за допомоги методу уніфікованої анкети існує можливість не лише проаналізувати склад всього військового духівництва за регіональним походженням, а й детальніше вивчити історію Церкви на теренах постімперського простору загалом та в Україні зокрема, що, у свою чергу, розширить нашу уяву про особливості функціонування інституту військового і морського духівництва. Окрім того, викладений метод доцільно використовувати і при аналізі суспільства в цілому, різних верств населення, соціальних процесів у суспільстві тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боярский И. Служение военного духовенства в годы Первой мировой войны / И. Боярский. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.pobeda.ru/content/view/1328>.
2. Гаврилов Л.М., Кутузов В.В. Истощение людских резервов в русской армии в 1917 г. / Л.М.Гаврилов, В.В.Кутузов // Первая мировая война. – М., 1968. – С.145 – 157.
3. Губская Т.Н. Военное духовенство и священники Николаева. Исторические очерки / Т.Н.Губская. – Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2006. – 212 с., илл.
4. Ивашко М.И. Военно-церковные отношения XVIII – начала XX вв. / М.И. Ивашко // Военно-исторический журнал. – 2005. – №6. – С.66-71.
5. Исакова Е.В. Периодизация истории института военного духовенства / Е.В.Исакова. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.pobeda.ru/content/view/1324/10>.
6. Капков К.Г. Памятная книга Российского военного и морского духовенства XIX – начала XX вв. Справочные материалы / К.Г. Капков. – М.: Летопись, 2008. – 752 с., илл.
7. Кострюков А. Неизвестные страницы истории русского военного духовенства / А.Кострюков. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.pobeda.ru/content/view/2776/10>.
8. Котков В.М. Военное духовенство России: в 2 кн. / В.М.Котков. – СПб.: Издательство "Нестор", 2004. – Кн.1 – 320 с.; Кн. 2 – 318 с.
9. Малышко С.В. Богословское обоснование служения военных пастырей / С.В. Малышко // Віра і честь. Видання Синодального відділу УПЦ по взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України. – 2009. – №2. – С.69-71.
10. Правило №66, правило №83 Апостольського Собору та правило № IV Вселенського Халкідонського Собору забороняють священнослужителю займатися військовою справою або вбивати. Див.: Канони, или Книга Правил, Святых Апостолов, Святых Соборов, Вселенских и Поместных, и святых отцов. – СПб.: "Общество святителя Василия Великого", 2000. – 432 с. – С.24, 27, 48.

11. РДІА. Ф.806. Оп.5. Спр.9159. Распоряжения по мобилизации и о назначении, перемещении и увольнении священно-церковнослужителей по приказам о. протопресвитера по полевой канцелярии, 14 – 18.07.1914 – 02.11.1915. 475 арк. – Арк.236 – 236 звор.
12. РДІА. Ф.806. Оп.5. Спр.9252 – О подвигах священнослужителей во время Отечественной войны 1914 г. и о кошунах врагов в православных церквях и костелах. 20.09.1914 – 21.12.1916. 24 арк. – Арк.1-5 звор., 17-17 звор.
13. РДІА. Ф.806. Оп.5. Спр. 9750 – Об отказе в определении священно-церковнослужителей и разных лиц в действующую армию. 01.01.1915 – 02.02.1916. – 637 арк.
14. РДІА. Ф.806. Оп.5. Спр.10776 – Циркуляры. 02.09.1914 – 3/9.10.1917, 87 арк. – Арк.7.
15. РДІА. Ф.806. Оп.19. Спр.83 – Указы Синода. 209 арк. – Арк.133-134.
16. Свод уставов о повинностях. Устав о земских повинностях 1899 г. // Свод законов Российской империи. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст.87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями. В 5 кн. / Под ред. И.Д.Мордухай-Болтовского, юрисконсульта Министерства юстиции и преподавателя гражданского судопроизводства при Императорском училище правоведения / Сост. Н.П.Балканов, С.С.Войт, В.Э.Герценберг. – СПб.: Русское книжное товарищество “Деятель”, 1912. – Кн.2. – Т.4. – С.303, 331.
17. Устав полевой службы. Высочайше утвержден 27 апреля 1912 г. – СПб.: Военная Типография (в здании Главного Штаба), 1912. – 287 с.
18. Центральний державний історичний архів України, м.Київ. – Ф.363. Штаб військового генерал-губернатора Галичини. Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916-1917). – Оп.2. – Спр.30. Отчет священника церкви при Штабе генерал-губернатора Галиции, 1915, 102 арк. – Арк.16.
19. Цыпин В., прот. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды / прот. В. Цыпин. – М.: Издательство Сретенского монастыря, 2007. – 816 с.
20. Чимаров С. Русская Православная Церковь и Вооруженные Силы России в 1800-1917 / С.Чимаров. – СПб., 1999.